

NÂMÎ DÎVÂNI'NDA KOZMİK UNSURLARIN KULLANIMI¹

Özet

Nâmî Mehmed Efendi, 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarında yaşamış dîvân şairlerindedir. Nâmî, birçok şiirlerinde canlı tasvirleriyle adeta resim çizer gibi şiirler yazmıştır. Şiirlerinden anlaşıldığına göre, mutasavvıf bir şair değildir. Şiirlerinde dinî ve tasavvufî tebliğ kaygısı yoktur. Genellikle şiirlerinin rindâne ve âşıkâne olduğu söylenebilir. Şairin dilin inceliklerine hâkim olduğu ve akıcı bir üslûba sahip olduğu sayıca çok olmasa da şiirlerinden anlaşılmaktadır. Bu çalışmada, Nâmî Dîvânı'nda kozmik unsurlar incelenmiştir. Gökyüzü ve gök cisimleri ulaşılmazlığı, ilgi çekiciliği, karmaşıklığı ve gizem dolu olması bakımından hep büyük hayranlık ve merak konusu olmuştur. Sanatçılar tarafından kozmik âlemin kullanım şekli ve nasıl sunulduğu değişkenlik gösterse de kozmik unsurlar çevresinde oluşan motifler şiirlerde çokça işlenen benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Evrenle ve onun genel düzeniyle ilgili unsurları dîvân şiiri muhayyilesi ile düşünülecek olursa başımızı kaldırıp ışıltısına hayran kaldığımız yıldızlar, soframızda bulunan mezelelere bile dönüşebilir. Yerle gök arasında ne varsa her şey şairin şiirinin anlam çerçevesini kurmasında bir malzeme olabilir. Bu çalışmada, Nâmî Dîvânı'ndaki kozmik âleme dair anlatımlar gökyüzü, yıldızlar, burçlar, gezegen-

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF TURKISH
WORLD STUDIES
CILT 5 / SAYI 4 / EKİM
2022

**Sorumlu Yazar
Corresponding Author**

Nebahat ERDEM

Niğde Ömer Halisdemir
Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Türk Dili ve
Edebiyatı Ana Bilim Dalı
doktora öğrencisi,
n.erdem@outlook.com
Orcid: 0000-0001-8316-
2184

Gönderim Tarihi

Received

14.10.2022

Kabul Tarihi

Accepted

30.10.2022

Atıf

ERDEM, Nebahat
(2022). "Nâmî
Dîvânı'nda Kozmik
Unsurların Kullanımı",
Uluslararası Türk
Dünyası Araştırmaları
Dergisi, (5/4), 91-114.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

¹ Bu çalışma "Mehmed Nâmî Efendi Dîvânı ve Dîvânı'nın Tahlili" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

ler, ışık ve karanlık başlıkları altında ele alınmıştır. Söz konusu Dîvân'da geçen bütün kozmik unsurları tespit edip bu unsurların hangi özellikleriyle, ne şekilde kullanıldıklarının belirlenmesi ve örnek beyitlerle açıklanması amaçlanmıştır. Nâmî Dîvânı'nda kozmik unsurların, renkli ve zengin anlatımlarla işlendiğine tanık olduk. Şairin kozmik unsurlarla ilgili tasavvurlarının birçok şairde olduğu gibi dönemin kozmik unsur anlayışına uygun olarak işlendiğini tespit ettik. Nâmî'nin dili kullanmadaki ustalığı, birçok beyitte kendini göstermektedir. Zaman zaman farklı ve orijinal kullanımlara da rastlanmaktadır. Bu durum Nâmî'nin hem klasik Türk edebiyatı geleneklerine bağlı kaldığını hem de kendine has bir dil kabiliyeti olduğunu göstermektedir. Makalenin, bu konuda yapılan çeşitli çalışmaların yanında yeni çalışmalara da katkı sunacağını ümit ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: Dîvân, kozmik unsurlar, Nâmî, kozmik âlem, felek, klasik Türk edebiyatı.

THE USE OF COSMIC ELEMENTS IN NÂMÎ'S DÎVÂN

Abstract

Nâmî Mehmed Efendi is one of the dîvân poets who lived in the late 16th and early 17th centuries.. Nâmî wrote poems in most of his poems as if he were drawing a picture with vivid descriptions. As it is understood from his poems, he is not a mystic. In his poems, there is no religious and mystical preaching concern. It can be said that he is full of love and amorous. Although the number of those in his poetry is not high, it is mentioned that he has the subtleties of power poetry and that he has a style. In this study, cosmic elements in Nâmî's Dîvân were examined. The sky and celestial bodies have always been the subject of great admiration and curiosity in terms of their inaccessibility, attractiveness, complexity and mystery. Although the way the cosmic world is used and how it is presented by the artists varies, the motifs formed around the cosmic elements have been used as an element of simile rather than the scientific studies that are extensively studied in the poems. By assigning different meanings to these elements, dîvân poetry has witnessed incredible analogies. If we think about the elements related to the universe and its general order with the imagination of dîvân poetry, the stars that we can raise our heads to and admire their sparkle can even turn into appetizers on our table. Everything between the earth and the sky can be a material for the poet to establish the meaning frame of his poem. The narratives about the cosmic world in Nâmî's dîvân are discussed under the headings of sky, stars, constellations, planets, light and darkness. It is aimed to determine all the cosmic elements in the mentioned dîvân, to determine with which features and how these elements are used, and to explain them with sample couplets. In Nâmî's Dîvân, we witnessed cosmic elements being depicted with colorful and rich expressions. We have determined that the poet's conceptions of cosmic elements are proces-

sed in accordance with the cosmic element understanding of the period, as in many poets. Nâmî's mastery of using the language is evident in many couplets. From time to time, different and original uses are also encountered. This situation shows that Nâmî both adheres to the traditions of classical Turkish literature and has a unique language ability. We hope that this article will contribute to new studies as well as various studies on this subject.

Key Words: Dîvân, Cosmic Elements, Nâmî, the universe, classical Turkish literature.

Giriş

Gökyüzü ve felekler insanoğlunun yüzyıllar boyunca merak ettiği konulardan birisidir. Bu konuda mitoloji, felsefe, edebiyat, teoloji, tarih vs. birçok bilim dalları kozmik unsurlarla uğraşmış kâinatı ve varlığı anlamlandırmaya çalışmıştır. Bütün bu alanlar içinde edebiyat, bilimsel kaidelere bağlı kalmaksızın çeşitli benzetmelerle konuyu ele alır. Dîvân şiirinde kozmik unsurlar birçok şair tarafından çokça kullanılmış çoğu kez âşık-mâ'suk ilişkisine konu olmuş şairler tarafından yüzyıllarca kullanılmıştır.

Nâmî Dîvân'ında kozmik unsurlar şiirde çokça kullanılmış ve geleneğe bağlı olarak şiirlere konu olmuştur. Nâmî Dîvân'ının tamamı incelendiğinde kozmik âlemle ilgili onlarca ibare, değişik anlamlar ve anlam ilgileri kullanıldığı görülmektedir. Dîvânla ilgili kozmik âlem çalışmaları dîvân tahlilleriyle sınırlı kalmış, zaman zaman da çeşitli dîvânlarla ilgili makaleler yazıldığı görülmektedir. Yer yer bu konuda yapılmış lisansüstü çalışmalarda mevcuttur. Yapılan bu çalışmalar devrin sosyal hayatını, inanç sistemini, varlık ve dünyayı algılayış biçimlerini, dönemin folklorik özelliklerini yansıtmaları bakımından önemlidir. Nâmî 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarında yaşamış, "Sultan III. Murad (1574-1595) ve Sultan III. Mehmed (1595-1603) dönemlerini idrak etmiş bir şairdir." (Yenikale, 2022). Bu sebeple çalışmamızda Nâmî'nin kozmik unsurları kullanması yüzyılın telakkisi ile incelenecektir.

1. Gökyüzü ile İlgili Unsurlar (Çarh, Âsumân Sipîhr, Gerdûn, Felek, Fezâ, Semâ)

1.1. Felek

Felek, Develioğlu'nda gökyüzü, sema (1995: 255); “*Türkçe Sözlük*”te dünya, âlem, talih, baht, şans, (2011: 858); Şemseddin Sâmî'nin “*Kâmûs'ı Türkî*”sinde her bir seyyareye mahsus bir gök tabakası (1989: 1004); olarak tanımlanırken Onay, sadece gök (1992: 166) şeklinde tanımlamıştır. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'nde (1981: 3/179) felek, yuvarlak kum tepesi, yörünge, dairevi hareketle dönen küre; Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*'nde ise (2006: 447) yuvarlak, kütük, kızak olarak geçmektedir.

“*Felek, astronomi ile ilgili bir terim olup, müstedir (yuvarlak) hareketlerle akan dünya küresi ve bu kürenin muntikası, ay ve güneşle beraber seyyarelerden (gezegenler) her birinin hareket ettiği yörüngesi anlamına gelir*” (Pakalın, 1946, s. I/596). *Çoğulu eflak olan feleğin özellikle gök anlamıyla ilgili olarak felek-i aksâ, felek-i â'lâ, felek-atlas (dokuzuncu kat gök), felek-i cevzehr (hâle, ayın çevresinde görülen halka), felek-i esfel (birinci gök), felekü'l a'zam, felekü'l-eflak (dokuzuncu kat gök), feleki, felekiyye (feleğe, gök bilgisine mensup; astronomik), felekiyat (gök ve heyet ilmine ait şeyler, astronomi) (Develioğlu, 1995, s. 255) gibi tabirler kullanılmıştır.*” (Çınar, 2009: 778).

Nâmî Dîvân'ında gökyüzü dönemin astronomi anlayışına uygun olarak işlenmiştir. Bu anlayışa göre dünya kâinatın merkezindedir. Yedi veya dokuz kat gök onun üzerine üst üste geçmiş vaziyettedir. Her gök katında bir seyyare bulunduğu inanılır. Bunlar, Ay, Utarid, Zühre, Güneş, Mirrih, Müşteri ve Zuhâl'dir (Pala, 1989: 165).

Aşağıdaki beyitte Nâmî gökyüzündeki hilali hûrîler tarafından konuklarını ağırladıkları bir çöreğe benzetmiştir.

Felekde toğradılar kırs-ı mâhî şanma hilâl²

² Bu makalede kullanılan beyitler, “*Mehmed Nâmî Efendi Dîvânı ve Dîvânı'nın Tahlili*” Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (devam ediyor) isimli dokto-

Konuqlanur gibi cennetde dağı zümre-i hür (K 1/13)⁴

[Göktekini hilal sanma hür zümresi konuk ağırlar gibi ay ekmeği doğradılar.]³

Aşağıdaki beyitte Nâmî gökyüzünü bir çadıra, güneş ışınlarını da çadıru ayakta tutan sabitlenmiş kazıklara sıkıca bağlanan gergin iplere benzetmektedir.

Bir haymedür felek aña hürşid şemsedür

O haymeye eşi“a olupdur tınâb şekl (K 2/12)

[Sema bir çadırdır. Ona Güneş şemsedir. Güneş ışınları da o çadıru ayakta tutan sabitlenmiş kazıklara bağlanan iplerdir.]

Aşağıdaki beyitte diğer kullanımlarından farklı olarak felek yani sema bir ata, Ay ve Güneş de ata binildiğinde harekete geçilmesini sağlayan üzenđiye benzetilmiştir.

Hink-i felek-i raşş ki hümâyûnidur anuñ

İki yanında mihr ü meh olmuş rikâb şekl (K 2/13)

[Felek atı padişaha ait makamın gösterişli, güzel atıdır. Ay ve Güneş de atın iki yanında karnı hizasına doğru sarkan üzenđiye benzetilmiştir.]

“Ay’ın etrafında bulunan “hâle”, “Ay ağılı, ay harman, Ayça” gibi isimlerle bilinen hâle, ayın etrafında ortaya çıkan parlak ışık demetidir. Güneş’in etrafında görülen güneş hâlesine “Zufâre” denmektedir. Ay’ı sarmasıyla da sevgiliye benzetilen hâle, havada nem varken ortaya çıkarsa bu durum yağmura işaret eder bu sebeple de yağmurla birlikte kullanılır.” (Gülüm, 2014: 543). Aşağıdaki beyitte de parlak ışık demeti, sevgilinin yüzünün parlaklığına; kıskanan ayın kendini asmak için kullandığı ipe benzetilmiştir:

Felekde hâle değil reşk-i mâh-ı rüyûñ ile

Aşılmağ istedi meh gerdenine tağdı resen (K 4/23)

[Semada bulunan ayın etrafında gördüğün hâle değil, sevgilinin ay gibi parlak yüzünü gören ayın kıskançlıktan boyuna taktığı iptir.]

Deniz (1995: 15)’te “Gökler dönerken, yıldızlar ve burçlar da döner. Bunların her birinin hâkim oldukları iklimler ve

ra tezimizden alınmıştır. Bundan sonraki beyitlerde her bir beyte kaynakça verilmeyecek sadece nazım şekilleri ve beyit numaraları verilecektir.

³ Beyitler nesre çevrildikten sonra Yenikale, 2020 adlı eserle mukayese edilmiştir.

saatler vardır ve astrolojiye göre tüm bunlar insan hayatı üzerinde rol oynar. Bu yüzden şairler gökyüzünü hadiselerden dolayı sorumlu tutmuş; içinde hile, sihir, büyü var diye şikâyet etmişlerdir.” demektedir.

“Şairler kötü talihlerini feleğe yüklerler. Dokuzuncu felek olan Atlas feleğinin ters dönüşünden dolayı “kahpe felek, dönen felek” gibi ifadeler kullanılmaktadır. Atlas feleği dönerken diğerlerini de kendi istikametinde dönmeye zorlar. Kendi istikameti dışında dönüşü zorlanan sekiz felek, insanların talihleri, refah ve mutlulukları üzerinde değişken ve aksi durumlar ortaya koyar.” (Pala, 1989: 164). “İnsan doğduğu zaman hangi yıldızın tesiri altında kalırsa, hayatının ona göre şekilleneceğine inanılır. Kişi, uğurlu bir yıldızın tesirinde doğmuşsa bahtının açık; uğursuz bir yıldızın tesirinde doğmuşsa, kişinin bedbaht olacağı ve her işinde zorluklarla karşılaşacağı düşünülür.” (Akpınar, 2002: 174).

Aşağıdaki beyitte cömertlik göğünden kastedilen Şeyhülislam Zekeriyya Efendi’dir. Bu beyitte de şair, lütuf sahibi olmasıyla bilinen Şeyhülislam Zekeriyya Efendi’den yardım dilenmekte feleğin kendisine yüz çevirdiğini ifade etmektedir.

Yüz urduğum kapuña budur ey sipih-r-i kerem

Çevirdi yüzini i-râz idüp felek benden (K 4/24)

[Ey cömertliğin göğü, felek benden yüz çevirdi. Senin kapına yüz vurmamın sebebi budur.]

Aşağıdaki beyit Sultan III. Mehmed’e methiye olup onun gün gibi aydınlık yüzünü görmek için her sabah gün doğumu gerçekleşmektedir denilmektedir.

Kaldır(ur) bām-ı felekden her sehergeh başını

Gün yüzüñ seyr itmek ister gālībā pinhān şubḥ (K 6/2)

[Sabah, her seher vakti gökyüzünden başını kaldırıp galiba senin yüzünü gizlice seyretmek ister.]

Aşağıdaki beyitte kullanılan “felek” talih, kader anlamlarında kullanılmıştır. Hastanın sararmış bedeni altına benzetilerek gömülme istenmiştir. Aslında burada gömülme kastedilen defnedilmektir. Ölüm çağrıştırılmıştır. Başka bir anlamda ise değerli eşyaların gömülerek saklanması ifadesi söz konusudur.

Gömmek istermiş felek beni ḥasteyi yir altına

Pister-i miḥnetde cism-i zerdimi altun şanup (G 10/4)

[Felek beni hasta yatağımda, sararmış bedenimi altın sanmış da yer altına gömmek istemiş.]

1.2. Çarh

Gökyüzü, dîvân edebiyatında en çok kullanılan mazmunlardan birisidir. Dolayısıyla “felek, çarh, âsumân, sipihr, gerdûn” gibi kelimelere şiirlerde rastlamak mümkündür. Aşağıdaki beyitte gökyüzü olarak kullanılan çarh kelimesi cerraha, hilal usturaya benzetilmiştir. Zannolunur ki gün doğumu ile birlikte sünnet olan şehzadenin acısı hafifleyecektir. Kâfûr ise Uzakdoğu ülkelerinde yetişen ve tıpta kullanılan, çiçeği papatya çiçeğine benzer. Afiyet ve iştah açıcı, ateşli şişlikleri giderici, baş ağrısını dindirici ve uyku verici özelliklere sahip olduğuna inanılır (Pala, 1989: 276).

Hilâli eyledi ustûre çarh olup cerrâh

O demde düzdi aña şubh merhem-i kâfur (K 1/7)

[Gökyüzü cerrah olup hilai ustura eyledi. Sabah, kâfur merhemini ona o zaman sürdü.]

Aşağıdaki beyitte çarh-ı hezar-dîde yani binlerce gözü olan felek sözünden kastedilen yıldızlar olabileceği gibi hangi yerden bakılırsa bakılsın Sultan Murad gibi padişahın cihanda cömertlik ve iyi huyluluğu bir daha görülemeyeceği kastedilmektedir.

Çarh-ı hezâr-dîde ne gördi ne göriser

Bir şeh cihânda ol şeh-i ‘âlîcenâb şekl (K 2/11)

[Binlerce gözü olan felek, o padişah gibi cömert, iyi ahlaklı birini cihanda ne gördü ne görecektir.]

Aşağıdaki kullanımında çarh kelimesi kocakarı anlamında kullanılmıştır. Söz sanatları ile zenginleştirilen beyitlerde aşağıda gökyüzü ile ilgili terim olan çarh kelimesinin kocakarıya benzetilerek kişileştirme sanatına uygun olarak kullanıldığını söyleyebiliriz.

Zibâ kabâları biçeyin sen cevâna ben

Ayru kıosun eğir düğini çarh-ı pîr-zen (G 168/1)

[Ben, sen gence süslü elbiseler biçeyim. Kocakarı felek ise eğirdiğini ayrı koysun.]

1.3. Âsumân

Gökyüzü genellikle memduhun cömertliği, himmeti, adaleti gibi özellikleriyle kıyaslanır. Aşağıdaki beyitte sultanın himmetinin büyüklüğü âsumân ile kıyaslanmış ve bu cömertlik ve himmet sayesinde yeryüzünde gece veya karanlık olmayacağı ve sürekli aydınlık kalacağı vurgulanmıştır.

Âsümân-ı himmetüñ şol deñlü vâsi'dür şehâ

Bulmaya pâyânın olsa niçe yıl püyân şubh (K 6/20)

[Ey Sultan, senin himmetinin göğü o kadar yücedir ki sabah yıllar geçse de son bulmaz.]

Âsumân, bünyesinde Güneş ve Ay'ı barındırmaktadır. Güneş ve Ay ise yeryüzünü aydınlatmaktadır. Aşağıdaki beyitte Güneş ve Ay'ın sevgilinin eşiğine baş eğerek ay yüzlü sevgilinin ışığından beslendiği vurgulanmıştır.

Her gün işigüne n'ola baş egse âsmân

Mihr-i ruhuñdan ay ü güneş müstefiddür (G 40/4)

[Gökyüzü senin eşiğine her gün baş eğse şaşılır mı? Ay ve Güneş senin yüzünün ayından istifade etmektedir.]

Güneş ve Ay, parlaklığı nedeniyle şiirlerde genellikle sevgilinin yüzüne benzetilir. Hatta bu benzetme bazen tersine bir benzetme şeklinde kullanılabilir. Yani Güneş ve Ay sevgilinin yüzüne benzetilir. Bu durumda sevgili Güneş ve Ay'dan daha parlak olur.

Ey dil ne mihre bak ne meh-i âsmânı gör

Var âstânına o meh-i nâ-mihrbânı gör (G 51/1)

[Ey gönül, ne güneşi ne gökyüzündeki ayı gör, gökyüzüne var o merhametsiz sevgiliyi gör.]

1.4. Sipîhr

Aşağıdaki beyitte sipîhr üzerinde barındırdığı yıldızlar veya gök kuşağı rengârenk bir tavus kuşuna benzetilmiştir.

Nite ki cilve-i tāvus hoş-ıhrām-ı sipîhr

Ola bu hâlet ile nūr-bağş ebşâra (K 10/24)

[Gökyüzü cilveli tavus kuşunun edalı yürüyüşü gibi göz-lere nūr bahşetsin.]

1.5. Gerdûn

Felekle ilgili kullanılan bir başka kelime de gerdûndur. Gökyüzü anlamında kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte Sultan III. Murad'ın oğlu III. Mehmed'in sünnet düğünü sebebiyle yazılan kasidede düğünde çalınan davulun ve nekkâre seslerinin gökyüzünü kuşattığı belirtilmektedir.

Şadâ-yı kûs u nekkâre yetişdi gerdûna

İşitmeye bunı gûş-ı zamâne tâ dem-i şûr (K 1/10)

[Kös ve nekkarenin sesleri gökyüzüne ulaştı. Zamanın kulağı böyle bir sesi düğün gününe kadar hiç duymadı.]

1.6. Fezâ

Aşağıdaki beyitte fezâ kelimesi aşğın gönlünün derinliklerindeki yara olarak düşünülmüş ve sevgilin bakışlarına sinisini hedef olarak göstermiştir.

Fezâ-yı sîneme gel dâğımı gör ey kemân-ebrû

Senüñçün tîr-i gamze atmağičün bir nişân buldum (G 148/4)

[Ey keman kaşlı sevgili gel de göğsümün derinliklerindeki yaraları gör. Senin gamze okun için sinemi nişan tuttum.]

Nâmî aşağıdaki beytinde kendi gönlüne seslenerek gönlüne meyhane ve gamhane kıyaslaması yapmaktadır. Meyhanenin ferahlık verdiğini gamhanede ferahlık bulamayacağını ifade etmektedir.

Ferah-fezâ yer olur mı saña meyhâne gibi

Ey gönül sen zann eyleme gamhâne gibi (G 207/1)

[Ey gönül gamhaneyi meyhane gibi ferahlık veren bir yer olarak düşünme.]

1.7. Semâ

Nâmî aşağıdaki beytinde ay yüzlü sevgiliye seslenerek ahının dumanını gidermesini istemektedir. Zira ahın dumanı aşğın derin ahı neticesinde çıkar. Şair sevgiliden ah çektirmesini dolaylı olarak istemektedir.

Gel dūd-ı âhımı işigüñden izâle kııl

Olmaz bugün semâda şehâb ey kamer-likâ (K 8/8)

[Ey ay yüzlü güzel âhımın dumanını eşigünden gider. Çünkü bugün gökyüzünde bulut yoktur.]

2. Yıldızlar (Ahter, Kevkeb, Kevâkib, Nücûm, Encüm, Sitâre)

Yeryüzünde meydana gelen olayların, gök cisimlerinin özellikleri ve hareketleri ile ilgili olduğu prensibi üzerine kurulu olan astroloji bilimi, İslâm literatüründe ilm-i nücûm, ilm-i ahkâm-ı nücûm, ilmü't-tencîm gibi isimlerle anılır (Büyükkarcı Yılmaz, 2014: 132). Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya göre yıldızlar iki kısma ayrılır; bir kısmına sabit yıldızlar diğere gezegen adı verilir. Birbirlerine olan uzaklıkları daima eşit olan sabit yıldızlardır. Birbirlerine bazen yakın bazen uzak olanlara ise gezegen denilir. Sabit yıldızlar binyüzoniki adettir ve ışıklı cisimlerdir. Her birine bir isim konulması imkansız olduğundan bilginler toplu görünümelerini altmışa bölüp, her birine bir şekil üzere isimler vermeyi uygun görmüşlerdir. Eski filozoflar arasında şöhret yapmış kimselerin isminden, bazı hayvan, bitki, cisim ve âlet isimlerinden birer isim koymuşlardır (Erzurumlu İbrahim Hakkı: 68).

2.1. Yıldız

Aşağıdaki beyit de “gözlerinin yıldızı düşmek” ifadesi “dayanacak gücü kalmamak” anlamını verecek şekilde kullanılmıştır. Hz. Yakup peygamberin de çok ağlamaktan gözlerinde dayanacak güç kalmamış, gözlerine ak düşmüştü.

Çok giryeye ile gözlerimüñ yıldızı düşdi
Mâh ruñını bir dañi görem mi ki eyâ (G 1/2)

[Çok ağlamaktan gözlerimin yıldızı düştü. Acaba Ay gibi yanağını bir daha görebilir miyim ki?]

2.2. Kevkeb

Aşağıdaki “kevkeb-i sa'âdet” ifadesi sevgili için kullanılmıştır.

Ol mâhı sinem üzre gören dimiş ki hayfâ
Ol kevkeb-i sa'âdet bu hâksâre düşmiş (G 90/2)

[O Ay gibi parlak yüzlü sevgiliyi göğsüm üzere görenler ne yazık ki, “O saadet yıldızı bu toprağa düşmüş” demişlerdir.]

2.3. Nücûm

Aşağıdaki dizelerde gece vakti yıldızlar arasında görünen hilal, işlemeli bir yatakta uyuyan sevgiliye benzetilmiştir.

Nücüm içre görüp mâh-ı nevi dün gice çerh üzre
Uyur şandum o yâri bir münakkaş câme-ḥ'âb içre (G
194/3)

[Gökyüzünde hilali dün gece yıldızlar içinde görünce o
yâri işlemeli yatak da uyuyor sandım.]

2.4. Encüm

Aşağıdaki kullanımında yıldızlar ikram için konulan çe-
rezlere benzetilmiştir.

Nânî kırş-ı mihr nuḳl encüm meyi anuñ şafak

Çekdisen şeh yâdına bir kâse-i gerdân şubḥ (K 6/21)

[Ekmeği yuvarlak Güneş, çerez yıldızlar, içkisi şafak kı-
zıllığı gibi olan sabah vakti padişahın anısına bir kâse kadehten
içtin.]

Encüm kelimesi yine farklı bir kullanımla yıldızların kar-
şılığı olarak kullanılan bu kelime aşağıdaki dizelerde “ter” an-
lamında kullanılmaktadır.

Görinen yer yer degül encüm görüp nâgeh seni

Gün yüzünden şerm idüp dökdi ‘araḳ ey cân subḥ (K
6/5)

[Ey Sevgili, ara sıra görünenler yıldızlar değil, günün sa-
bah vakti senin yüzünü ansızın görünce utancından döktüğü
terlerdir.]

2.5. Sitâre

Aşağıdaki gazelden alınan beyitte “sitâre” sözcüğü ah
kıvılcımlarına benzetilmiştir.

Ruḥsârı mâha beñzer işigi âsmâna

Nâmî şerâr-ı âhum anda sitâre düşmiş (G 90/5)

[Ey Nâmî o sevgilinin yanağı aya benzer eşiği ise gökyü-
züne, o anda ahımın kıvılcımları yıldız olmuştur.]

3. Burçlar

İlm-i nücumda önemli yer tutan burç, hâlâ halkın çoğun-
luğunun inandığı bir gayb ilmidir. Güneşin dünya çevresinde
döndüğüne inanan eski astronomi âlimleri, güneşin bu seyri es-
nasında 12 eşit dilimden geçtiğine inanmışlar ve her dilime bir
ad vermişlerdir. Bu adlar o dilim içindeki takımyıldızlarına isti-
naden konulmuştur (Pala, 1989: 90).

Aşağıdaki beyitte sevgiliye yüklenen güzel sıfatlar gökyüzüyle ilişkilendirilerek verilmiştir. İlm-i nücum ile ilgilenenlere göre her insan bir yıldızın tesiri altındadır. Her biri ayrı özellik arz eder. İnsanlar da burçlarına göre iyi-kötü, cimri-cömert, şanslı-şanssız, esmer-sarışın vs. olurlar (Pala, 1989: 90).

Ey meh-i burc-ı le'âfet dilber-i hürî-şîfat

Görelî rüyuñ görünmez gözime aşlâ melek (G 104/3)

[Ey güzellik burcunun Ay'ı, cennetin güzel kızı gibi olan sevgili senin yüzünü gördüğümde beri melek gözümde asla görünmez.]

4. Gezegenler (Yedi erkân)

Batlamyus'tan gelen eski astronomi anlayışına göre felek, dünyayı çevreleyen dokuz kubbeden meydana gelir. Aynı zamanda yedi kat olarak da tasavvur edilir. Dünyanın etrafını soğan zarlarına benzer şekilde kuşatmış gök tabakalarının her biri birer yıldızla mahsustur. İlk yedi felekteki yedi gezegen dünyaya yakınlıklarına göre şöyle sıralanmıştır: Ay, Utârid, Zühre, Güneş (Şems), Mirrîh, Müşterî, Zühal gezegenleri bulunur. Sekizinci felek sabit yıldızlar ve burçlar, en dışta olan ve hepsini içine alan dokuzuncu felek ise “felekü'l-eflâk”, hepsinden büyük olduğu için de “felek-i a'zam” adı verilmiştir (Kurnaz, 1995: 306-307),

4.1. Müşterî

Müşterî, gezegenlerin en büyüğüdür. Çıplak gözle görülebilen tek gezegendir. Bu özelliği ve parlaklığı sebebiyle beyitlerde övülenin yüzü olarak kullanılmaktadır (Sefercioğlu, 2001: 367). Müşterî etkisi altında doğmuş olanlar, terbiyeli, utangaç, iyi ve yumuşak huylu, alçak gönüllü, cömert olurlar. Düzgün ve güzel söz söylerler (Pala, 1989: 374).

Yukarıdaki açıklamalar göz önünde bulundurulursa aşağıdaki beyitte sevgili, bütün güzel özellikleri bulundurması bakımından müşterî yıldızından bile üstün tutulmuştur.

Rüyuñ le'âfeti yok Mihr ile Müşterîde

Hakka ki yok nazîrûñ âyîn-i dilberîde (G 180/1)

[Senin yüzünün güzelliği Güneş ve Müşterî'de yoktur. Hakikaten dilberlik âdetinde senin eşin benzerin yok.]

4.2. Güneş (Mîhr, Âfitâb, Şems, Horşid, Hor)

Güneş, horşid, mîhr, âfitab, şems kelimeleriyle ve bazı sıfatlarla birlikte işlenmesinin yanı sıra “Cihan Sultanı” olarak kabul görülür ve dördüncü felekte yer alır. Pazar gündüz ile perşembe akşamına hâkimdir (Işıkhan, 2014: 110-114). Güneşin tabiatı orta derecede sıcak ve kurudur. Kuvvet, şiddet, kahr, gazap, rağbet, his incelik, hayâ ve iffet sıfatları vardır. Öteki gezegenlerden çok büyüktür ve aya ışık verir. Ve diğer yıldızlardan daha parlaktır (Erzurumlu İbrahim Hakkı: 294).

Şair aşağıdaki beyitlerde kullandığı kimi teşbihlerde sevgilinin parlak, aydınlık yüzü, kimi yerlerde sevgi, kimi yerlerde de sultanın yüzüne teşbih ederek düşmanlarını yakıcı ateşiyle mahveden güneş ışını olarak kullanmıştır. Bazı beyitlerde ay ve güneşin üzenkiye teşbihi edilmesi de sık rastlanan benzetmelerdendir. Zaman zaman zerre-Güneş ilişkisi kullanılarak tezat sanatı da yapılmıştır.

Kendisine ve şairliğine değer verilmediğinden bahseden şair, kendisini zerreye benzetmektedir. Eğer değer görmüş olsaydı yazmış olduğu şiirleriyle âleme Güneş gibi ışık saçacağından bahsetmektedir.

Olaydı zerre kadar kim bu zerreye nazaruñ

Güneş gibi bu kaşidem virürdi ‘âleme nür (K 1/33)

[Olaydı bu zerreye zerre kadar iltifatın, bu kasidem Dünya’ya Güneş gibi ışık saçardı.]

Aşağıdaki kaside de güneşin yakıcı sığağı ile sultanın düşmanı olanların yakıcı ateş ile mahvolmaları için edilmiş bir bedduadır.

Pertev şalup cihâna güneş gibi ruhları

Ceyş-i ‘adûsı mahv ola anuñ serâb şekl (K 2/26)

[Onun yanakları cihana güneş gibi ışık salıp, düşman askerlerini serap gibi mahvetsin]

Aşağıda Güneş altın üsküflü bir köleye benzetilmiştir.

İşigünde altun üsküflü gulâmuñdur güneş

Elde bir sîmîn ‘aşâ tutmuş olub derbân şubḥ (K 6/17)

[Eşiğinde altın üsküflü kölemdir güneş. Sabah ise elinde gümüş bir asa tutan kapıcın olmuştur.]

Âşık sevgilisini doğan güneşten bile sakınıp kıskanmaktadır. Güneşin doğmasını âşık sevgilisine seslenerek “Yoksa

yüzünü mü gösterdin de her seher vakti kapına yüzünü sürmektedir” diyerek hüsn-i ta’lil yapılmıştır.

Güneş sürer kapuña her seher ruḥ

Aña ‘arz eyledik cāna meger ruḥ (G 27/1)

[Güneş her seher vaktinde kapına yüzünü sürer. Ey Can, yoksa yüzünü ona mı gösterdin?]

O güneş yüzlü sevgiliyi yalnız göremeyen âşığın sitemi söz konusudur. Ayrılık gecesinde çektiği elemeleri sevgiliyi yalnız görebildiğinde bahsetmek istemektedir. Burada âşık sevgilinin yüzünü göz alıcı bulmasından ya da görenlerin içini yakması bakımından Güneş’e benzetilmektedir.

O güneş yüzlüyü bir kez görebilsem tenhā

Şeb-i hicrānda biraz çekdügüm ālā mı disem (G 151/3)

[O Güneş yüzlüyü bir kez yalnız görebilsem de ayrılık gecesinde çektiklerim ālā mı desem?]

4.2.1. Mihr

Gökyüzündeki en parlak cisim olması sebebiyle güneş, yıldızların hükümdarı olarak kabul edilmiştir (Şentürk, 1994: 159).

Aşağıdaki kaside de Güneş’in doğuşu bir taca benzetilmiştir.

Şanma ey meh-rū zuhūr iden ufukdan mihrdür

Atdı ruḥsāruñ görüp tācın göge ol ara şubḥ (K 6/4)

[Ey Ay yüzlü! Ufuktan doğan sanma ki Güneş’tir. Sabah senin yüzünü görünce o an tacını Güneş göğе attı.]

Bazı beyitlerde gökyüzü soylu bir ata, ay ve güneşte üzengeye benzetilmektedir.

Māh-ı nev zīn olsa mihr ü meh rikābuñ yiridür

Esb-i yekrānuñ olursa çerḥ-i ser-gerdān eger (K 9/8)

[Dönen gökyüzü senin soylu atın olursa hilal bu atın eye-ri, ay ve güneş de üzenğin olsa yeridir.]

Mihr kelimesi yukarıdaki kullanımlarından farklı olarak “sevgi” anlamında da kullanılmaktadır.

Ol āfet ğayrıya mihr ü vefāyı bī-ḥisāb eyler

Baña ammā ki yılda bir vefā itse ḥisāb eyler (G 73/1)

[O sevgili, başkasına sevgi ve vefayı hesapsız gösterir ama bana da yılda bir defa vefa gösterse onu hesap eder.]

Sevgilinin yüzü genellikle Güneş'e benzetilmektedir. Âşığın gönlünde sevgilinin güzelliğini sakladığı anlatılmaktadır. Gizlediyse mihr-i rûyın dilde Nâmî âferin
Zerre-i nâçizde mihr-i dıraḥşân gizlemiş (G 89/5)
[Nâmî gönlünde sevgilinin aşkını gönlünde gizlediyse aferin zira küçücük bir zerre de parlak bir Güneş'i gizlemiş.]

4.2.2. Âfitâb

Âfitâb, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*'nde (Uludağ, 1999: 24) güneş anlamında kullanılmakta ve âfitâb-ı celâl (ululuk güneşi) ve âfitâb-ı vücûd (varlık güneşi) gibi deyimlerde geçmektedir.

Aşağıdaki beyitte de felek sahnesi yani dünya bir insana, insanın başı da Güneş gibi düşünülmüştür:
Görünen şahın-ı felek üzre degildür âfitâb
Şeh-süvâra itdi yoluñda başın ğaltân şubḥ (K 6/16)
[Usta binici, feleğin sahnesinde görünen güneş değildir. Sabah senin yolunda başını top gibi yuvarlamıştır.]

4.2.3. Şems

Sabah vakti kişileştirilerek ayet ve sûre okuyan birine benzetilmektedir. Sabah, Şems sûresi ile başlayıp akşam Leyl suresinde okumayı bitirmiştir. Şems kelimesi burada sûre olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat kelime anlamlarına bakacak olursak leyl, gece; şems, Güneş anlamına da işaret edilmiştir.

Çıkmış idi sûre-i ve'ş-Şemse görem dün seher
Buldı aḥşam âyet-i ve'l-Leylde pâyân şubḥ (K6/19)
[Sabah, dün seher vakti Şems suresine çıkmıştı, gördüm. Akşam olduğunda Leyl suresinde son buldu.]

4.2.4. Hürşid

Sevgilinin yüzü güne benzetilmektedir. Zerrelere yani toz kümelerinin de Güneş'i görünce havada uçuşması kişileştirilerek raks etmek özelliği aktarılmıştır.

Gün yüziñ görse rakş ider 'uşşāk
Görse hürşidi rakş eder zerrât (G 16/5)
[Zerreler Güneş'i görseler dans ederler. Âşıklar da senin gün yüzünü görünce dans ederler.]

4.3. Ay (Mâh, Kamer, Bedr)

Işığın ateşten değil ışıktan alan, nuruyla geceye güzellik veren Ay, pazartesi gündüz ile cuma gecesine hâkim bir ışık kaynağıdır. Birinci feleğe hâkimdir. Tabiatı soğuk ve nemlidir. Bu seyyarenin etkisi altında olanlar zayıf, metanetsiz, endişeli, kararsız, ihmalkâr ve hayalperest olurlar (Pala, 1989: 55).

Ay ve Güneş'in ihtişamlı ışığının olmasını sevgilinin yanağından almasına bağlanmıştır. Burada Güneş sözcükleri hem gezegen anlamında kullanılmakta hem de sevgilinin parlak yüzüne benzetilmektedir. Hatta Güneş ve Ay'ın ışığını sevgilinin parlak yanağından aldığı söylenerek mübalağa yapılmaktadır.

Her gün işiğüne n'ola baş egse āsmān

Mihr-i ruhuñdan ay ü güneş müstefiddür (G 40/4)

[Semâ her gün senin eşliğine baş eğse ne olur? Ay ve Güneş senin yanağının güneşinden yararlanırlar.]

4.3.1. Mâh/ Meh

Ay parlaklığı i'tibârî ile yüze veya alına, diğer vasıflarıyla berâber sevgiliye müşebbehünbih olmuştur (Çavuşoğlu, 1971: 243). Bazen de aşağıdaki örnekte olduğu gibi, mâh kelimesi açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılmıştır.

Birez ahvâlimiz yandık o mâha

Bu gece bir yaña ben bir yaña şem' (K 3/8)

[O ay yüzlüye bir yandan ben bir yandan mum, bu gece biraz durumumuzdan bahsettik.]

Pervâne, mum ışığının çevresinde döner döner ve öyle bir an gelir ki kendisini mumun alevine bırakmış (Pala, 1989: 402). Âşık gönül pervanesinin yanmasını önemsiz buluyor. Bu beyitte de açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılan mâh ifadesini görüyoruz.

Şebi qadr olup ol mâhuñ ruhu anda çerâğ olsun

Gönül pervânesi yanarsa yansun kendü sağ olsun (G 159/1)

[O ay yüzlü sevgilinin gecesi Kadir gecesi gibi kutlu olup sevgilinin yanağı da mum olsun. Gönül pervanesi yanarsa yansın kendi canı sağ olsun.]

Ay nuruyla güzeldir ve geceye güzellik verir. Bu nurlu yüzüyle ay sevgiliden başkası değildir (Pala 1989: 55).

Oldığıçün dikmesi bezm içre mäh-ı hüsniñüñ

Ehl-i şevk içinde buldı böyle 'izz ü cāh şem' (G 99/2)

[Mum, mecliste ay gibi güzelliğinin dikmesi olduğu için eğlenenler içinde böyle bir itibar buldu.]

Kurs tasavvurunda Ay, ekmeğe benzetilir ve bununla oluşturulan sofranın tasvirinde gökyüzündeki hilal hûrîler tarafından konuklarını ağırlar.

Felekde toğradılar kurs-ı mühî şanma hilûl

Konuklanur gibi cennetde dağı zümre-i hûr (K 1/13)

[Göktekini hilal sanma hûrî zümresi konuk ağırlar gibi ay ekmeği doğradılar.]

Aşağıdaki beyitte III. Murad adaleti sebebiyle aydan daha üstün görülmüş hatta ayın, onun yanında mum gibi kalacağı belirtilmiştir.

Murād Han-ı cihān sultān-ı 'ādil

Anuñ her şeb öñinde mäh ola şem' (K 3/16)

[Âdil cihan sultanı Murad Han'a her gece ay, önünde mum olsun.]

Sevgili Ay'a benzetilmesinin yanında şehzade de yeni aya benzetilir. Hatta Ay değil Güneş bile onun yanında sönük kalır.

Ne şāhzāde sipihr-i sa'ādete meh-i nev

Ne mäh yanına gelse mihr olur bî-nūr (K 1/4)

[Şehzade değil, mutluluk göğünün yeni Ay'ıdır. Yanına gelse ay değil güneş bile sönük kalır.]

Aşağıdaki kullanımında herkesin kaderine düşen bir yıldız olarak şairin hanesine Ay düşmüş. Şair Ay'ı kendi yıldızı olarak görmektedir.

Bu gice ol mäh nev-mestāne düşmiş hāneñe

Şimdi bildüm bende ey Nāmî sitāreñ var imiş (G 92/5)

[Bu gece yeni Ay hanene sarhoş olup düşmüş. Şimdi bildim ben de Ey Nâmî senin yıldızın varmış.]

Ay etrafında oluşan hâle bazen sevgilinin yüzündeki ayva tüyelerine benzetilir.

Gird-i ruğında hattımı gösterdi dün gice

Mäh-ı münîr gibi nişûn virdi hāleden (G 154/4)

[Yuvarlak yüzündeki ayva tüyelerini dün gece gösterdi. Parlak Ay'ın etrafındaki hâleyi hatırlattı.]

4.3.2. Kamer

Dîvân şairlerinin en sık kullandığı mazmunlardan bir tanesidir. Şiirlerde çok sayıda teşbih unsuruyla karşımıza gelmektedir. Burada çok sayıda karşılaştığımız bir teşbih unsuruyla karşımıza gelmektedir. Sevgilinin parlak yüzünün benzetilene olmuştur.

Gün gibi ‘arz-ı cemâl etmeziseñ bize şabâh

Ey kamer-çehre seniñle ne selâm ü ne şabâh (G 24/1)

[Ey çehresi Ay gibi olan sevgili! Gün gibi bize sabahları yüzünü göstermez isen seninle ne selam ne sabah.]

4.4. Hilâl (Mâh-ı Nev)

“Mâh-ı nev olarak kullanılan hilal, çoğu zaman sevgilinin kaşdır. “Hilâl-i ıyd” veya “hilâl-i rûze” tamlamaları, ayın görünmesiyle oruç ayının ve bayramların, hilalin görüldüğü zaman başlaması geleneğiyle ilgilidir. Sevgilinin hilal kaşlarının görünmesi ile âşîğın bayramı başlamaktadır. Oruçlu kişinin bayram hilalini gözlemesi ile âşîğın sevgilinin kaşını gözlemesi arasında fazla bir fark yoktur.” (Pala, 1989: 55). Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan sevgilinin kaşlarını hilalden üstün tutarak hilali sevgilinin kaşlarıyla kıyaslayıp hilalin noksan kalacağı ifade edilmektedir.

Nokşân hâlini silüp eylerdi ser-fürü

Ebrûlar ile itse o mâhuñ hilâl baħş (G 21/5)

[Hilal, ay gibi güzel sevgilinin kaşlarıyla iddialaşa noksan hâlini anlayıp başını önüne eğdi.]

Hilal diğer kullanımlardan farklı olarak sanıyoruz ki şekli dolayısıyla bir hançere benzetilmektedir.

Tiğün aşıldı ‘arşâ görinen degil hilâl

Oldı şeb aña ey şeh-i ‘âlem kırâb şekl (K 2/15)

[Ey cihan sultanı! Arşta görünen hilal değil senin kılıcın asıldı. Gece ona kılıç kını olmuştur.]

4.5. Dolunay (Meh-i tâbân)

Ay’ın dolunay hâli için “bedr, meh-i tâbân, mehtab, meh-i tamâm, meh-i çâr-deh” gibi kelime ve tamlamalar kullanılır (Pala, 1989: 55). Dolunay ışık unsuru olarak, sevgilinin yüzüne benzetilen olarak kullanılır (Karaköse, 2012: 33). Teşhis sana-

tıyla bağ eĝen birine benzetilen ay, eĝer bağ eĝmezse aya vücudu mahvolsun diye bedduada bulunmaktadır.

Göreyin zâr ü nizâr olup helâk olsun teni

Ser-fürü itmezse karşında meh-i tâbân eger (K 9/10)

[Parlayan Ay eĝer senin karşında başını eĝmezse perişan olup vücudu mahvolsun.]

Yeni Ay şafakta kan bulaşmış hançere benzetilerek gökyüzündeki parlaması darbeye uğramış olarak telakki edilmektedir.

Ƙan bulaşmış hançere beñzer şafağda mâh-ı nev

Uğramışdur bu felek bir mâh-ı tâbân zahmına (G 186/2)

[Bu gökyüzü parlak Ay'ın darbelerine uğramıştır. Yeni Ay şafakta kan bulaşmış hançere benziyor.]

5. Işık (Ziyâ, Şa'sa'a, Nûr, Pertev, Leme'ât, Şu'â)

Aşağıdaki beyitte mum bir derviş olarak düşünülmüştür. Şem' kelimesi "nerde akşam orda sabah" deyiminden hareketle zaman mefhumuna uymayan bir dervişe benzetilmiştir. Beyitte geçen ışık kelimesi Talat (1992: 213)'da Bâtînî taifelerden biri olarak nitelendirilmiş, hulûl ve ittihâd akidesinde ve mahbûbdost oldukları hatta bunların namazı bırakmayı mübah saydıkları belirtilmiştir.

Ne yerde aħşam olsa anda kalur

Fenâyî bir ışıkdur gūyiyâ şem' (K 3/7)

[Mum, nerde akşam olsa orda kalır. Sanki Fenâyî gibi bir derviştir.]

5.1. Pertev

Aşağıdaki kasidede güneşin yakıcı sıcağı ile sultanın düşmanı olanların yakıcı ateş ile mahvolmaları için edilmiş bir bedduadır.

Pertev şalup cihâna güneş gibi ruğları

Ceyş-i 'adûsı mahv ola anuñ serâb şekl (K 2/26)

[Onun yanakları cihana güneş gibi ışık salıp, düşman askerlerini serap gibi mahvetsin]

6. Karanlık (Zulmet, Tîre, Târik)

Nûrun zıddı zulmettir. Bu yönüyle yüz ve yanak nûr; saç ise zulmet sayılır (Pala, 1989, s. 393).

6.1. Zulm

Karanlıklardan sonra sabah olması yağmacı biri olarak düşünülmüş. Yağmacıların talan ettiği gibi sabah gün doğumuyla karanlığın da talan edildiği tasviri yapılmıştır.

Çanda var ise ola ceş-i ‘adûsı târûmâr

Nitekim [zulm ü] zâlâmı eyleye tâlân şubh (K 6/31)

[Sabahın karanlığı darmadağın ettiği gibi zulm ve zulmedenleri de nerde olursa olsun darmadağın etsin.]

7. Gölge (Sâye, Zıll)

7.1. Sâye

Gölge dîvânda “sâye” kelimesi olarak yer almaktadır. Bu kelime dîvân şiirinde gerçek anlamı yanında bir de “himâyeye, lûtf, teveccüh” anlamlarında kullanılır. Tûbâ ve servi ağacının gölgeleri, oldukça fazla ele alınan düşüncelerdendir (Pala, 1989: 426). İlim denizindeki eşsiz inciye benzetilen Zekeriyâ Efendi, gölgesine sığınılan bir servi ağacı olarak tasavvur edilmiştir.

Odur o baħr-ı ulûm içre dürr-i yekdâne

Odur o bâğ-ı ma‘ârifde serv-i süye-fiken (K 4/17)

[İlim denizi içinde eşi benzeri olmayan inci odur, o ilim bahçesinde gölge olan servi odur.]

İnsan gölgesiyledir. Aşağıdaki beyitte de şair sevgilinin ayağına düşen gölgeyi yüzü kara yani utanmaz birine benzetmiştir.

Pâyîña düşer yürürmiş her zamân ey serv-kad

Sâye derlermiş aña bir yüzi kara var imiş (G 92/2)

[Ey servi boylu! Her zaman ayağına düşen bir yüzü kara varmış ona sâye derlermiş.]

8. Diğer Kozmik Unsurlar

8.1. Mehtap

Mehtap, Ay ışığı ve aydınlık anlamında kullanılır. Mâh (ay) ve tâb (ışık) kelimelerinin birleşmesinden oluşan bir kelimedir. Genelde içki meclisleri mehtaplı bir gecede olursa daha güzel olduğuna inanılır.

Şeb-i zülfinde ruħı şevkına bezm it Nâmî

Hoş olur meclis-i mey olsa giceyle mehtâb (G 11/5)

[Ey Nâmî! Mehtaplı gecede içki meclisi güzel olur. Saçlarının gecesinde yanağının aşkına meclis düzenle.]

8.2. Kavs-ı kuzah

Gökkuşağı demektir. Güneş ışınlarının su damlaları içinden geçerken kırılıp yansımasıyla oluşur. Şiirlerde genellikle şekil ve renk yönüyle ele alınır (Yıldırım-Gülzar, 2021: 318). Beyitte yer alan “kavs-ı kuzah” ifadesinin de şekil bakımından yaya benzetildiğini görmekteyiz.

Ben bir dilîr-i ma‘reke-i ‘aşk-bâziyem

Çavs-ı kuzah kemânuma nisbet kepâdedür (G 56/3)

[Ben aşk oyununun oynandığı yerdeki bir yiğidim. Gökkuşağı benim yayım ölçüsünde bir yaydır.]

8.3. Şihâb

Kıvılcım, yıldız kaymasıdır (Yıldırım-Gülzar, 2021: 318). Bugünkü fenne göre şihâblar gök boşluğunda bulunan gök cisimlerinin etrafındaki havaya süratle çarparak tutuşmasından meydana gelir (Onay, 1992: 428) ve âşık ile ilgili özellikler verilmektedir. Sevgilinin eşiği gökyüzü, nalçası yeni ay; âşığın gözyaşları yıldız, ateşten ahı ise kayan yıldızlar olarak tasavvur edilmiştir. Âhının ateşten olması şihâb kelimesinin anlamıyla da ilişkilidir.

İşigün âsmân-ı cây na‘liceñ mäh-i nev gördüm

Sirişküm bir bir encüm odu âhımdur şihâb anda (G 179/2)

[Senin eşiğini gökyüzü makamı, nalçanı da yeni ay olarak gördüm. Orada gözyaşlarım bir bir yıldız, ateşten ahım da kayan yıldız oldu.]

Sonuç

Sonuç olarak Nâmî, Dîvânı'nda kozmik unsurlarla ilgili tasavvurları birçok şairde olduğu gibi dönemin kozmik unsur telakkisine uygun olarak işlenmiştir. Nâmî, bu kullanımlarda özellikle kasidelerde memduhu övmek için birçok kozmik unsur kullanmıştır. Bu kullanımlarda Nâmî, memduhun feraset, akıl, yücelik, cömertlik, kuvvet, adalet ve şefkat gibi yönlerini kozmik âlemde bulunan çeşitli yıldızlar ve seyyarelerle kıyaslayarak anlatmış, yer yer memduhun bu özelliklerini kozmik âlemdeki

yıldız ve seyyarelerden üstün görmüştür. Bu tarz şiirlere genellikle kasidelerde rastlanmaktadır. Gazelerde ise, sevgilinin güzellik unsurları kozmik âlemdeki birçok yıldız ve seyyarelerle kıyaslanmıştır. Zaman zaman sevgilinin güzelliği bunlardan üstün görülmüştür. Felekle ilgili beyitlerde ise şair kaderinin kötülüğünü feleğe yüklemiştir. Bu benzetme ve mübalağalarda orijinal sayılabilecek kullanımlara da rastlanmaktadır. Nâmî'nin şiirlerinde yıldızların parlaklığı, yücelikleri yönüyle ele alınmış ve bu yıldızlar içinde insan kaderini etkileyen yönleri de kullanmıştır. Gökyüzündeki yıldızların çokluğu bazen savaştaki bir orduya bazen de konuk ağırlamak için ikram edilen mezelere benzetilmektedir. Felek dokuz kat oluşu ve kubbe şeklinde olması bakımından çadıra; Ay, yuvarlaklığı bakımından çöreğe benzetilmiştir.

Yine bir başka kasidede şair gökyüzünü bir otağa, Güneş'i şemse, Güneş ışınlarını da o çadırı ayakta tutan sabitlenmiş kazıklara bağlanan iplere benzetmiştir. Sık karşılaşılan kullanımlardan biri olarak gökyüzü bir at, Ay ve Güneş de üzengi olarak tasavvur edilmiştir. Ay'ın etrafında oluşan "hâle" olarak bilinen parlak ışık huzmesi sevgilinin yüzünün parlaklığını kıskanan Ay'ın kendini asmak için kullandığı ipe benzetilmiştir. Feleğin yüz çevirmesi, feleğin kocakarıya benzetilmesi, kötü talihlerinin feleğe yüklenmesi klasik Türk edebiyatında çok sık rastlanan bir durumdur. Çarh-ı hezar-dîde yani binlerce gözü olan felek ifadesinde ise yıldızların kastedilmiş olabileceği muhtemeldir.

Nâmî'nin dili kullanmadaki ustalığı, birçok beyitte kendini göstermektedir. Bazı şiirlerinde gökyüzü bir cerrah, hilal ise cerrahın usturası (neşteri) olmakta, bazen de hilal, kanlı bir hançer olarak telakki edilmektedir. Klasik Türk edebiyatında çok fazla rastlamadığımız, hilal, bazen şekli itibarıyla yatakta uyuyan sevgiliye benzetilerek açık istiare yapılmıştır.

Şair bir gazelinde, "Gözlerinin yıldızı düşmek" ifadesini çok ağlamak, dayanacak gücü kalmamak ve gözlerine ak düşmek anlamlarını çağrıştıracak şekilde kullanmıştır. Bir başka şiirde şair, gökyüzünü konukların ağırlandığı bir ev gibi düşünerek, yıldızları çereze benzetmektedir. Bazen de sabah vakti, sevgilinin yüzünü görünce utancından ter döken bir âşık gibi düşünülmüştür. Bir kasidede Güneş, sultanın kapısında altın üsküflü

bir köle olarak, sabah da elinde âsa tutan bir kapıcıya benzetilmiştir. Altıncı felekte bulunan bir gezegen olan Müşterî etkisi altında doğmuş olanlar, terbiyeli, utangaç, iyi ve yumuşak huylu olurlar. Bir beyitte de sevgili Müşterî yıldızıyla kıyaslanmış, ondan bile üstün tutulmuştur.

Kısaca Nâmî'nin şiirlerinde kozmik unsurlar, klasik Türk edebiyatı geleneklerine uygun olarak işlenmiştir. Zaman zaman farklı ve orijinal kullanımlara da rastlanmaktadır. Bu durum Nâmî'nin hem klasik Türk edebiyatı geleneklerine bağlı kaldığını hem de kendine has bir dil kabiliyeti olduğunu göstermektedir. Makalenin bu konuda yapılan çeşitli çalışmaların yanında yeni çalışmalara da katkı sunacağına ümit ediyoruz.

Kaynakça

- AKPINAR, Şerife (2002). “Lâmi’î’nin Vâmık u Azrâ Mesnevîsinde Astrolojik Unsurlar”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 12, s.169-202.
- BÜYÜKKARCI YILMAZ, Fatma (2014). “Kamer, Burçlar ve Menzillerle İlişkisi Hakkında İki Risale”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 9, s.131-143. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6970>
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet (1971). *Necâti Bey Dîvânının Tahlili*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- ÇINAR, Bekir (2009). Şeyh Gâlib’in Hüsn ü Aşk Mesnevisinde Felekler, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Üniversitesi Araştırmaları Dergisi*, S. 39, s.777-792.
- DENİZ, Sabahat (1992). *16. yüzyıl Bazı Dîvân Şairlerinin Türkçe Dîvânlarında Kozmik Unsurlar (Baki-Fuzuli, Hayali Beğ-Nev’i-Yahya Beğ)*, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1992). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. İstanbul: Aydın Kitabevi.
- ERDEM, Nebahat (devam ediyor). *Nâmî Dîvânı ve Dîvânının Tahlili*, Doktora Tezi, Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI Hz (tarihsiz). *Mârifet-nâme*, Sadeleştiren: Turgut Ulusoy, C. IV.
- FEHD, Tevfik. (1995). “İlm-i Felek”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yay..
- GÜLÜM, Emrah (2014). Sünbül-Zâde Vehbî Dîvânı'nda (Sünbülîstân) Kozmik Unsurların Kullanımı, *Turkish Studies*, S. 9, s. 519-546. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7069>
- İŞIKHAN, Dilek (2014). Divân Şâirlerinde İlm-i Tencim Tesiri, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 16 (Özel Sayı II): s. 110-114, (www.kmu.edu.tr).

- KARAKÖSE, Saadet (2012). Kozmik Âlemde Nef'î'nin Seyri, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 12, s. 29-48.
- KURNAZ, Cemal (1995). "Felek", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 12.
- KURNAZ, Cemal (1996). *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- KURNAZ, Cemal (1981). *Felek*, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. 3, İstanbul: Dergâh Yay.
- KUTLUER, İ. (1992). *Burç*, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yay. C. 6.
- KUTLUER, İ. (1995). *Felek*, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yay., C.12.
- ONAY, Ahmet Talat (1992). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzâhi*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1946). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yayınları.
- PALA, İ. (1989). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- PARLATIR, İsmail (2009). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- SEFERCİOĞLU, Mustafa Nejat (2001). *Nev'î Divânı'nın Tahlili*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ŞEMSEDDİN, Sâmî (1989). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- ŞENTÜRK, A. A. (1994). Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabiteler (Burçlar), *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 90, s. 131-179.
- TOLASA, Harun (2001). *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (1981). Cilt. 3. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ULUDAĞ, Süleyman (2005). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- YENİKALE, Ahmet (2022). *Nâmî Mehmed Efendi*, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, (<http://teis.yesevi.edu.tr/>) (E.T 13.10.2021).
- YENİKALE, Ahmet (2020). *Emîrek zâde Mehmet Nâmî Divânı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YENİKALE, Ahmet. *Ahmet Nâmî Divânı ve İncelemesi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. (<http://ekitap.ktb.gov.tr/>) (E.T 13.10.2021).
- YILDIRIM, Serpil-GÜLZAR, Zeynep (2021). Sâilî-i Şîrâzî'nin Divân'ında Kozmik Unsurlar, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*, S. 24, s. 303-324. <https://doi.org/10.30767/diledeara.901780>